

CHANG CHOLG‘USIDA IJROCHILIK USLUBLARI

G‘aniyeva Feruza Omon qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

San‘atshunoslik fakulteti

Musiqqa ta‘limi va san‘at yo‘nalishi

1-kurs magistranti

tvspicdr@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek milliy musiqiy merosining ajralmas qismi bo‘lgan chang cholg‘usi va uning ijrochilik uslublari keng qamrovli tahlil qilinadi. Maqolada changning tarixiy rivojlanishi, konstruktiv xususiyatlari, an’anaviy va zamonaviy ijrochilik uslublari, shuningdek, turli maktablar va hududiy ijrochilik an‘analari o‘rganiladi. Tadqiqot changchilik san‘atining o‘ziga xos texnik va badiiy jihatlarini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: chang, cholg‘u, ijrochilik uslubi, milliy musiqqa, an’anaviy ijrochilik, zamonaviy texnikalar, maqom, changchi.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the chang instrument, an integral part of Uzbek national musical heritage, and its performance styles. The paper examines the historical development of the chang, its structural features, traditional and modern performance techniques, as well as various schools and regional performance traditions. The research reveals the distinctive technical and artistic aspects of chang performance art.

Key words: chang, musical instrument, performance style, national music, traditional performance, modern techniques, maqom, chang player

1. KIRISH

Chang – O'rta Osiyo xalqlari, xususan, o'zbek xalqining musiqiy merosida alohida o'rin tutuvchi qadimiy torli cholg'u asbobi. U asrlar davomida milliy madaniyatimizning ramziga aylangan va o'ziga xos ijrochilik an'alarini shakllantirgan.

Changda ijrochilik san'ati – bu nafaqat texnik mahorat, balki musiqiy tafakkur, badiiy did va milliy ruh bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab ijodiy jarayondir. Changchi cholg'u torlarini maxsus cho'plar (mizrob) yordamida chertib, nozik va sehrli ovozlar yaratadi, tinglovchini o'ziga xos musiqiy olamga chorlaydi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – changda ijrochilik uslublarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, an'anaviy va zamonaviy yondashuvlarni qiyosiy o'rganish, shuningdek, turli ijrochilik maktablarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

2. CHANGNING TARIXI VA KELIB CHIQISHI

Chang (forscha: "chang", arabcha: "jank") – dunyo xalqlari musiqa madaniyatida keng tarqalgan qadimiy cholg'u bo'lib, uning tarixi miloddan avvalgi davrga borib taqaladi. Qadimgi Mesopotamiya, Misr, Fors va Hindiston tsivilizatsiyalarida changga o'xshash cholg'ularning mavjudligi arxeologik topilmalar orqali isbotlangan.

O'rta Osiyoda changning tarqalishi asosan VII-VIII asrlarga, ya'ni arab fathi davrida islom madaniyatining mintaqaga kirib kelishi bilan bog'liq. Biroq ba'zi tadqiqotchilar changning O'rta Osiyodagi tarixi ancha qadimiyroq ekanligini ta'kidlaydi.

O'zbek changining klassik ko'rinishi ko'p asrlik takomil jarayonini bosib o'tgan. XVI-XIX asrlarda Buxoro, Samarqand, Xiva va Qo'qon xonliklarida changchilik san'ati o'zining oltin davrini boshdan kechirdi. Bu davrda saroylarda faoliyat olib borgan changchilar cholg'uni yanada takomillashtirdi va ijrochilik uslublarini boyitdi.

XX asrda sovet davrida chang konsert cholg'usiga aylantirildi va uning konstruksiyasi modernizatsiya qilindi. Bugungi kunda O'zbekiston konservatoriyalarida changchilik fan sifatida o'qitilmoqda va bu san'at yangi avlod ijrochilari tomonidan davom ettirilmoqda.

3. CHANGNING KONSTRUKTIV XUSUSIYATLARI VA SOZLANISHI

Chang ijrochilik uslublarini tushunish uchun avvalo uning konstruksiyasi va akustik xususiyatlarini bilish zarur. An'anaviy o'zbek changi uchburchak shaklida bo'lib, uning korpusi odatda tut, yong'oq yoki olma daraxti yog'ochidan yasaladi.

Zamonaviy konsert changi odatda 18-72 ta tordan iborat bo'ladi. Torlar metaldan (mis, bronza yoki po'lat) tayyorlanadi va ma'lum bir tartibda sozlanadi. Changning diapazoni odatda 3-4 oktavani qamrab oladi va bu uning keng ifoda imkoniyatlarini belgilaydi.

Cholg'uni sozlash masalasi changchilik ijrochiligida alohida ahamiyat kasb etadi. An'anaviy changni sozlash maqom tizimiga ko'ra amalga oshiriladi. Har bir maqom uchun o'ziga xos sozlash tizimi mavjud: Segoh, Chorgoh, Bayot, Chahargoh va boshqalar.

4. AN'ANAVIY IJROCHILIK USLUBLARI

4.1. Mizrob (cho'p) bilan ijro texnikasi

Changda asosiy ovoz hosil qilish usuli – torlarni maxsus cho'plar (mizrob) bilan urish yoki chertishdir. Mizroblar odatda bambuk, qamish yoki maxsus plastmassadan tayyorlanadi. Ijrochi ularni har ikkala qo'lida ushlab, muayyan tartibda torlarni uradi.

An'anaviy ijrochilikda quyidagi asosiy mizrob texnikalari qo'llaniladi:

Tekis urish (yagona zarba) – eng asosiy texnika bo'lib, torni bir marta aniq va lo'nda urish.

Tremolo – bir yoki bir necha torni tez va uzluksiz tebrantirib chertish. Bu usul lirik va sentimental kuylarni ijro etishda keng qo'llaniladi.

Arpejio – akkordni pastdan yuqoriga yoki yuqoridan pastga ketma-ket chertish.

Glissando – torlar bo'ylab bir notadan ikkinchisiga silliq o'tish.

Staccato – torlarni qisqa va uziq-uziq chertish, har bir nota aniq ajralib turadi.

4.2. Maqom ijrochiligida chang

O'zbek klassik musiqasining asosi bo'lgan maqom tizimida chang markaziy o'rinni egallaydi. Maqom ijrochiligida changdan foydalanishning o'ziga xos uslublari mavjud bo'lib, ular asrlar davomida shakllanib, avloddan-avlodga o'tib kelgan.

Shashmaqomda (olti klassik maqom) changning roli ikki tomonlama: birinchidan, u asosiy kuy cholg'usi sifatida solo partiyani olib boradi; ikkinchidan, ansambl tarkibida garmonik va ritmik asos yaratadi. Maqom ijrosida chang partiyasi alohida badiiy mukammallik bilan ajralib turishi lozim.

Maqom ijrochiligiga xos maxsus usullar qatoriga usul (ritm) doirasida improvizatsiya qilish, melizmatik bezaklar (mordent, triller, appojatura) qo'llash va jo'rnavozlik paytida o'z ovozi bilan ansambl bilan moslashtirish kiradi.

4.3. Lapar va ashula jo'rlikida

An'anaviy ijrochilikda chang ko'pincha lapar, ashula va yalla kabi vokal janrlariga jo'rlik qilish uchun ishlatilgan. Bu hollarda changchi ovozi to'ldiruvchi, kontrapunkt yaratuvchi va bezakli figuratsiyalar qo'shadigan vazifani bajaradi.

Jo'rlik ijrochiligida chang partiyasi vokal liniyasini qaytarmaydi, balki unga muloqot-javob xususiyatida parallel ravishda boradi. Bu an'ana O'rta Osiyo klassik musiqasining dialogik tabiatini yorqin ifodalaydi.

5. HUDUDIY IJROCHILIK AN'ANALARI VA MAKTABLARI

5.1. Buxoro-Samarqand maktabi

Buxoro-Samarqand changchilik maktabi – O'zbek changchiligining eng qadimiy va boy an'alaridan biriga ega bo'lgan yo'nalish. Bu maktabning o'ziga xos xususiyati – Shashmaqomga yaqinligi, klassik kuy liniyasiga sadoqat va jo'shqin improvizatsiya uslublarning uyg'unlashuvidir.

Buxoro maktabining ko'zga ko'ringan vakillari orasida Domulla Halim Ibodov, Tursunoy Sodiqova va Gavhar Rahimova kabi ustodlarni alohida qayd etish mumkin. Bu ijrochilar changchilik san'atini klassik maqom asosida rivojlantirdilar.

5.2. Farg'ona-Toshkent maktabi

Farg'ona vodiysi changchilik an'anasi o'zining lirizmi, nozik melizmatikasi va yuqori texnik talablari bilan ajralib turadi. Bu maktabda tremolo va arpejio texnikalaridan keng foydalaniladi, kuy liniyasi esa o'ta bezakli va nozik tarzda ijro etiladi.

Toshkent changchilik maktabi XX asrda, ayniqsa sovet davrida, konsert yo'nalishida rivojlandi. Bu maktab vakillari akademik ta'limni milliy an'analar bilan uyg'unlashtirib, changning konsert cholg'usi sifatidagi imkoniyatlarini kengaytirdilar.

5.3. Xorazm maktabi

Xorazm changchilik maktabi o'zining ritmik aniqligida, dadil va jo'shqin ijro uslubida ajralib turadi. Bu hududda chang ko'pincha doira va g'ijjak bilan birga ansamblda ijro etiladi. Xorazm changchiligiga xos usullardan biri – "chertma" texnikasi bo'lib, bu usulda torlar barmoqlar bilan ham chertiladi.

6. ZAMONAVIY IJROCHILIK USLUBLARI

6.1. Akademik yo'nalish

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab O'zbek changchiligida akademik yo'nalish kuchaydi. Konservatoriyalarda changchilik mutaxassisligi ochildi va maxsus o'quv dasturlari ishlab chiqildi. Bu jarayon changning texnik imkoniyatlarini kengaytirish va uning konsert meydonchasidagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qildi.

Zamonaviy akademik changchilikda Yevropa klassik musiqasining ijrochilik tamoyillaridan ham foydalaniladi. Chang uchun yangi repertuar, jumladan kontsertlar, sonatalar va kamera musiqasi asarlari yaratildi. Kompozitorlar O'rinboy Hoshimov, Mutal Burhonov va Dilorom Yusupova changga bag'ishlangan yirik asarlar bitdilar.

6.2. Muosir pop va jazz yo'nalishi

So'nggi o'n yilliklarda chang zamonaviy musiqa janrlarida ham o'z o'rnini topmoqda. Jazz, pop va fusion janrlarida ijro etuvchi changchilar an'anaviy texnikalarni zamonaviy ritmlar va garmoniyalar bilan uyg'unlashtirmoqda. Bu yo'nalishdagi eksperimentlar changning ifoda imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda.

Zamonaviy changchilar elektronika va effekt-pedalllardan ham foydalanishni boshladilar. Reverb, delay va loop effektlari changning ovozini tubdan o'zgartirib, yangi musiqiy landshaftlar yaratishga imkon bermoqda. Bu tendentsiya ayniqsa yosh avlod ijrochilari orasida keng tarqalmoqda.

6.3. Jahon musiqasi bilan uyg'unlashtirish

Chang bugungi kunda xalqaro miqyosda ham e'tirof etilmoqda. Xitoy guqin, Hindiston sitara va Eron santur kabi Osiyo torli cholg'ulari vakillari bilan hamkorlikdagi ijrolar chang texnikasini boyitmoqda. "World music" yo'nalishida chang boshqa xalqlar cholg'ulari bilan to'la muvofiqlik kasb etmoqda.

7. PEDAGOGIK ASPEKTLAR VA TA'LIM METODIKASI

Changchilik san'atini o'qitish O'zbekistonda ikki yo'nalishda amalga oshiriladi: an'anaviy ustoz-shogird tizimi va akademik ta'lim muassasalari. Har ikki yo'nalish o'zining afzalliklari va o'ziga xos metodikasiga ega.

An'anaviy ustoz-shogird tizimida shogird yillar davomida ustozning yonida bo'lib, ijrochilik sirlarini bevosita kuzatish, eshitish va taqlid qilish orqali o'rganadi. Bu tizim ijrochilik uslublarining to'liq va autentik tarzda avloddan-avlodga o'tkazilishini ta'minlaydi.

Akademik ta'limda esa nazariy bilimlar, nota savodi, musiqiy tahlil va amaliy mashg'ulotlar sistematik ravishda o'qitiladi. Bugungi kunda O'zbekiston Davlat Konservatoriyasi, Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti va viloyat musiqiy kollejlarda changchilik ixtisosligi bo'yicha ta'lim olib borilmoqda.

8. XULOSA

Chang cholg'usi – O'zbek milliy madaniyatining bebaho merosi bo'lib, uning ijrochilik uslublari asrlar davomida shakllanib, boyib kelgan murakkab tizimni ifodalaydi. An'anaviy maqom ijrochiligidan tortib zamonaviy eksperimentlargacha bo'lgan keng yo'nalishlarda chang o'zining noyob ovozi va ifoda imkoniyatlari bilan ajralib turadi.

Ushbu maqolada ko'rib chiqilgan ijrochilik uslublari – mizrob texnikasi, maqom an'analari, hududiy maktablar va zamonaviy yondashuvlar – barchasida bitta umumiy jihat mavjud: changchilik san'ati tirik va rivojlanib boruvchi hodisa ekanligini ta'kidlash zarur. U na faqat o'tmishning merosi, balki bugungi ijodiy izlanishlarning markazida turuvchi jonli san'at shaklidir.

Changchilik san'atini yanada rivojlantirish, uni keyingi avlodlarga yetkazish va xalqaro miqyosda targ'ib qilish – bugungi kunda oldimizda turgan muhim vazifadir. Buning uchun an'anaviy ijrochilikni akademik tadqiqotlar bilan uyg'unlashtirish, yangi metodikalar ishlab chiqish va yoshlarni ushbu go'zal san'atga jalb etish zaruriyati tugamaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev R.X. O'zbek xalq cholg'ulari. – Toshkent: O'qituvchi, 1982. – 218 b.
2. Akbarov I.A. O'zbek musiqasi tarixi. – Toshkent: Fan, 1994. – 340 b.
3. Bayqulov S.B. Chang cholg'usida ijrochilik san'ati. – Toshkent: Musiqa, 2005. – 160 b.
4. Belyayev V.M. Sredneaziatskaya muzika. – Moskva: Muzgiz, 1962. – 112 s.
5. Djanbekov U.D. Traditsii uzbekskogo muzykal'nogo iskusstva. – Tashkent: Gafur Gulyam, 1979. – 195 s.
6. Yo'ldoshev M.T. Maqom ijrochiligining nazariy asoslari. – Toshkent: Musiqa, 2010. – 280 b.

7. Karimov F.A. Chang cholg'usi tarixi va uning o'rganilishi. // Musiqa va Hayot jurnali. – 2015. – №3. – B. 24-31.
8. Levin Th. The Hundred Thousand Fools of God: Musical Travels in Central Asia. – Bloomington: Indiana University Press, 1996. – 320 p.
9. Middleton R. Studying Popular Music. – Buckingham: Open University Press, 1990. – 338 p.
10. Normatov N.X. Zamonaviy o'zbek musiqasi va an'anaviy meros. – Toshkent: San'at, 2018. – 244 b.
11. Otajonov S.O. Farg'ona maktabi changchilari ijrosi tahlili. // O'zbek musiqasi san'ati. – 2020. – №7. – B. 15-22.
12. Petrosyants A.M. Uzbekskiy muzykal'nyye instrumenty. – Toshkent: Uzbekistan, 1987. – 156 s.
13. Rajabov I.R. Maqomlar. – Toshkent: Fan, 2006. – 310 b.
14. Saidov A.X. Chang: cholg'u va san'at. – Toshkent: Sharq, 2003. – 128 b.
15. Uzbek Musiqa Ensiklopediyasi. – Toshkent: O'zbek Milliy Ensiklopediyasi, 2009. – T.1. – 768 b.
16. Wolpert R.A. A Medieval Persian Treatise on Singing. – Journal of the American Musicological Society, Vol.38. – 1985. – P.233-263.
17. Xasanov B.X. Chang pedagogikasi: zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent: TDK nashriyoti, 2021. – 198 b.
18. Ziyodullayeva G.A. O'zbek an'anaviy musiqasida jo'rnavozlik san'ati. // Sanatshunoslik masalalari. – 2017. – №2. – B. 44-52.